

H. KAKUCSKA MÁRIA

JOANNES LUDOVICUS VIVES MOHÁCS-RECEPCIÓJA

Juan Luis Vives születésének ötszázötvenedik évfordulója kapcsán *Az európai viszálykodásról és a török háborúról*¹ című, a mohácsi vész történetéhez és a „Magyarország, a kereszténység védőbástyája” szállóige történetéhez egyaránt adalékot szolgáltató írásáról szólunk.² Ez a mű olyan magyar olvasói figyelmét kerülte el, mint pl. Oláh Miklós, Zsámboky János, Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter, Bod Péter. Hogyan lehetséges és mi az oka, hogy kimutathatóan „Vives-olvasók, -értők” sem foglalkoztak a magyar katasztrófának szentelt írással, melyről a német humanisták, német protestáns hitvitázók kivételével sem a nemzetközi, sem a magyar szakirodalom – egészen napjainkig – nem vett tudomást?³ De még mielőtt ezeket a kérdéseket tárgyalnánk, meg kell említenünk magának a születésnap datálásának a problematikáját, ugyanis a szakirodalom közmegegyezése (még mindig) 1492. március 6-át tekinti Vives születési dátumának, holott Miguel de la Pinta y Llorente és José María de Palacio y Palacio⁴ kutatási eredményeit figyelembe véve, egy évvel későbbire kell azt módosítanunk. Vives nemzetköziségét, pontosabban „nemzetek és felekezetek felettségét” írásainak nagy hatása mellett, életének adatai is alátámasztják: katalán, kikeresztelkedett zsidó⁵ (marrano) családban született az 1479-ben létrejött Spanyolországban; 1509-től Párizsban, a Montaigu kollégiumban tanult; majd Németalföldön, Leuvenben és Bruges-ben élt; többször megfordult Angliá-

¹ Joannes Ludovicus VIVES, *De Europae dissidiis et bello turcico*, Brugis, 1526; vagy a J. L. VIVES, *Opera in duos distincta tomos*, ed. Hulderius COCCIUS, Basileae, 1555. kiadásban II, 947–959; vagy J. L. VIVES, *Declamationes sex: Syllanae quinque; sexta, qua respondet Parieti palmato Quintiliani*, Basileae, in officina R. Winter, 1538, 140–172. A továbbiakban leölhelyként: *Opera I. ill. II. és lapszám*; utalásként: *Dissidiis*.

² Előadásként elhangzott az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztályán, 2003. április 23.

³ Eltekintve Jean-Claude MARGOLIN írásától: *Conscience européenne et réaction à la menace turque d'après le "De dissidiis Europae et bello turcico" de Vivès (1526)*, *Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung*, 3(1982), 107–140.

⁴ Miguel de la PINTA y LLORENTE y José María de PALACIO y PALACIO, *Procesos inquisitoriales contra la familia judía de Juan Luis Vives, I, Proceso contra la memoria y fama de Blanquina March, madre del humanista J. L. V.*, Madrid-Barcelona, 1964. Az inkvizíciós jegyzőkönyvek alapján állapították meg, hogy Vives szülei egy évvel később házasodtak össze, ugyanis 1491 decemberében Blanquina March még „doncella”, azaz hajadon. A spanyol szakirodalom nehezen fogadja el Vives *converso* származását.

⁵ Lásd az előző jegyzetet és Henry KAMEN, *La inquisición española*, Barcelona, 1967; Henry Charles LEA, *Geschichte der spanischen Inquisition*, I–III, Ulm, 1988; Américo CASTRO, *La realidad histórica de España*, México, 1954.

ban, Oxfordban. Műveinek nyelve természetesen a latin. Vives jelentőségét az Erasmus megkeresésére Szent Ágoston *De civitate Dei*jéhez⁶ 1521-ben elkészített kommentárjával szokás illusztrálni, mely azonban kettejük kapcsolatának nem szorosabbá válását, hanem elhidegülését eredményezte. Ezt a tényt nemcsak az igazolja, hogy 1522–1536 között nem jelent meg Frobenius bázeli műhelyében Vives-írás, hanem az is, hogy 1529-ben Erasmus⁷ ugyan kiadta újra a Vives készítette Ágostont, de kommentárjai nélkül. Mindezekon kívül a Percy Stafford Allen kiadásában megjelent Erasmus-levelezés egyes darabjaiban olvashatók is⁸ azt mutatják, hogy Erasmus Vives-szimpátiája végérvényesen elmúlt. Vivot a 16–20. századi Európában elsősorban neveléstudománnyal foglalkozó művei, a *De institutione feminae Christianae*,⁹ a *De officio mariti*,¹⁰ a nemcsak a szegények segítésének megszervezésével, hanem gyermekeik nevelésével is foglalkozó *De subventione pauperum*¹¹ és végül a *De disciplinis*¹² tették halhatatlanná. Ez utóbbi hatásáról meg kell jegyeznünk, hogy a pedagógiai elképzelésekből első ízben a strassburgi származású, 1524-ben Leuvenben, a Collegium Trilinguében tanuló Johann Sturm¹³ (1507–1589) valósított meg néhányat, amikor 1538-ban Strassburgban¹⁴ megalapította akadémiáját, és megszervezte a város népoktatását, szegényei segítését.¹⁵ Sturm tanítvá-

⁶ Joannis Ludovici VIVIS *Commentaria in XXII libros De civitate Dei divi Aurelii Augustini*, Louvain, 1521. Baselben 1522-ben jelentette meg Frobenius.

⁷ AUGUSTINUS, *Quintus tomus Operum, complectens XXII libros De civitate Dei*, diligenter recognitos per I. L. VIVEM, non paucis adiectis per Des. ERASMUM Roterodamum, Basel, officina Frobeniana, 1529.

⁸ Erasmus még kedvező véleménye Vivesről: Percy Stafford ALLEN, *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi*, Oxford, 1906–1958, I–XII, IV. kötet, 1106. levél, 22–24. és 64–66. sor; IV. kötet, 1107. levél, 6–7. sor: „De Ludovici Viuis ingenio gaudeo meum calculum cum tuo consentire. Is vnus est de numero eorum qui nomen Erasmi obscuratur”; IV. kötet, 1082. levél, 14. sor: „Ludovicus Viues dum alii clamant, graviter declamat.” Az immár negatív megítélés olvasható pl.: VII. kötet, 2026. levél, 5–6. sor: „Egoque tuum consilium secutus cum Viue praeter civilem amicitiam nihil habui commune.” (A továbbiakban: ALLEN, kötet, levél, lap, sor.) Erasmus „hidegségéről” lásd Vivesnek barátjával, Franciscus Craneveldiusszal (Frans van Cranevelt, 1485–1565), az 1515-től Leuvenben élő németalföldi humanistával folytatott levelezését, melyet Henry de VOCHT adott ki: *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium 1485–1564*, Louvain, 1928 (a továbbiakban: L. C. és szám). L. C. 8, 10–12. sor: „Si videres quas epistolas a[cc]ipio ab Erasmo: uel hodie unam quam acrem! quam expostulatoriam! quam fulminem!”

⁹ Joannes Ludovicus VIVES, *De institutione feminae Christianae*, Lovanii/Oxford, 1523.

¹⁰ Joannes Ludovicus VIVES, *De officio mariti*, Brugis, 1528.

¹¹ Joannes Ludovicus VIVES, *De subventione pauperum*, Brugis, 1526.

¹² Joannes Ludovicus VIVES, *De disciplinis*, Brugis, 1531. Létezik modern kiadása is a mű első részének: J. L. VIVES, *De causis corruptarum artium – Über die Gründe des Verfalls der Künste*, übersetzt von Wilhelm SENDNER unter Mitarbeit von Christian WOLF und Emilio HIDALGO-SERNA, Hrsg. E. HIDALGO-SERNA, München, 1990. Mivel mi az *Operát* használjuk, ezért a továbbiakban: *Disciplinis*.

¹³ Az 1566-ig minden kiváltság nélküli, Johann Sturm szervezte strassburgi akadémia egy „schola privata” (mai gimnázium) és egy „schola publica” (ars fakultás, egyetem) együtteséből állt. 1621-ben kapta meg a doktorrá avatás privilégiumát.

¹⁴ Strassburgról: Gustav ANRICH, *Die Straßburger Reformation*, Leipzig, 1918; Ph. DOLLINGER, *La Tolérance à Strasbourg au 16. siècle*.

¹⁵ Johannes Sturm Kaspar Hedio vagy Heyd (1494–1552) teológussal, prédikátorral együtt készítette a város szociális és oktatási tervzetét. Szintén fordított Vivot, a *Socorrót*, melyet 1533-ban és 1534-ben meg is jelentetett.

nya is lehetett az 1524-ben Leuvenben tanító Vivesnek. Németül először 1533-ban, majd 1534-ben Strassburgban jelent meg a már említett, 1526-ban írt *A szegények megsegítéséről*¹⁶ című traktátus. Sturm strassburgi „vivesi akadémiaja” a példája a herborni Hohe Schulénak vagy más nevén a Johanneának,¹⁷ amelyet VI. János, Nassau-Dillenburg grófja¹⁸ az 1577-es kálvinista–lutheránus ellentétek miatt Heidelberget elhagyó Caspar Oleviannal, a Heidelbergi Katekizmus szerzőjével (elhunyt 1587. március 15.) terveztetett meg. De nemcsak a herborni iskola tervezete, felépítése követte Strassburgot, hanem tanári kara fontosabb személyiségei is valamilyen formában kapcsolatban voltak a várossal, pl. a filozófia és teológia professzora, Johann Piscator (1546–1625), aki itt született, kálvinistává válása miatt kellett elmennie, mint majd később Heidelbergből is; Oleviannal együtt dolgozta ki a Hohe Schule törvényeit. A Herborn legnagyobb szabású művét, a *Lexicont* elkészítő, 1629-től Erdélyben, Gyulafehérváron tanító Johann Heinrich Alsted (1588–1638), a filozófia és teológia professzora is itt szerezte iskolai végzettségének egy részét. A Herbornban rövid időt töltő – 1611. március 30-án iratkozott be, és körülbelül egy év után Heidelbergbe ment – Joannes Amos Comeniusra¹⁹ hatással volt Alsted, akiről a *Janua linguarum reserata quinquelinguis*²⁰ című művében meg is emlékezett.

¹⁶ A 2° német kiadás kissé hosszú címe: *Wanneher Ordnung menschlicher beywonung Erschaffung der speyß anfang der Statt allerley handthierung außteylung der guter Vrsprung der Mintz wie die Metall in die welt kummen Von Schul vnnnd lerneistern. Wie man sol guts thun mit radtschlag fleiß arbeit vnderrichtung gelt Das grosser Herrn macht auff den underthonen ruget Vonwarem Gemeinem nutz. Wie man der Betlerey weren vnd der Armut in repub. bey zeit sol zuhilff kummen Von zucht armer leüt kinder Von dem Meinen vnd Deinen dadurch all unruh in der welt entstadt Das Christenthumb sey in wolthat. Vnd wie vil vnd auff was weiß einem jeden seye guts zu thun. Wie die Oberheiten jeder statt vnd Pollicey dem verarmen yrer burger begegnen. Von Spitälern Weysenheusern. Von gemeinem almosen gegen armen gefangnen im krieg verbrenten Schiffbrüchigen Jungkfrauen bey eren zubehalten Christen vom Türcken zu entledigen Vomletsten willen der Stifter.*

¹⁷ A herborni Hohe Schule vagy más néven Johannea soha nem nyert el egyetemi rangot, mert pl. a császártól pénz hiányában nem tudta megszerezni a doktorrá avatás privilégiumát. Ugyanis sok pénzt igényelt a legidősebb fivér, az V. Károly császár brüsszeli udvarában felnőtt Orániai Vilmos (1533–1584) „hollandiai vállalkozása”. Másrészt a pénzösszeg nagyságát illetően sem tudtak megegyezni. A kezdetben lutheránus VI. János grófsága az 1570-es évek végére többségében kálvinista lett. Alba herceg 1569-es ediktuma a továbbtanulást a hollandiaiaknak csak Leuven és Róma városában engedélyezte. 1570-ben a speyeri birodalmi gyűlésen tiltakoztak is ez ellen. A hesseni tartományban lévő birtokon alapítandó iskola többször felvetődött tervének megvalósítása e tiltakozásnak is betudható. Lásd erről Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584–1660): Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden, 1981 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Nassau, 30); Dieter WES-SINGHAGE, *Die Hohe Schule zu Herborn und ihre Medizinische Fakultät, 1584–1817–1984*, Stuttgart–New York, 1984.

¹⁸ Wilhelm, a Gazdag gyermekei: a legidősebb, Orániai Vilmos kiváló nevelést kapott; Ludwig von Nassau-Hadamar, a középső testvér, fríziai kormányzó, megalapította a franekeri egyetemet; Jánosnak (Jan de Oude von Nassau-Dillenburg, 1536–1606), a politikusnak és hadvezérnek (Johann VI.) szerényebb a műveltsége, az első tervezete megbukik, nem tudnak függetlenné Hollandiától, a két idősebbik fiú ottani tevékenysége miatt.

¹⁹ Joannes Amos Comenius (1592–1670), 1650–1654-ig Sárospatakon tanít. A *Didactica magna* XXIX. fejezetében említi Alstedet és egy másik tanárát, Wilhelm Zeppert és művét, a *Politia ecclesiasticá*t. Comeniusról a bő szakirodalom miatt nem írunk részletesebben.

²⁰ COMENIUS, *Janua linguae latinae vestibulum* és *Janua linguae latinae reserata aurea*, 1643. Mindkettő Nagyváradon jelent meg.

Különösen gyakran találkozunk Comenius *Didactica magna*jában²¹ Vives *De disciplinis, De concordia et discordia*²² és *Introductio ad sapientiam*²³ című írásaiból származó gondolataival. A Comenius által kedvelt és vele kapcsolatban is álló,²⁴ mentorának tekintett, német evangélikus teológus, író, a rózsakeresztes eszmék elindítója, Johann Valentin Andreae²⁵ kedvelt szerzője volt Vives. Comenius a *Didactica magna* előszavának 14. pontjában így foglalta össze Andreae-hoz való viszonyát: „...a kiváló Andreae János Bálint azt írta, szívesen reánk bízta a fáklya továbbhordozását, és felbátorított arra is, hogy merjünk.”²⁶ Andreae, aki csodálattal vegyes tisztelettel tekintett Vivesre, azt a traktátusát, amelyre még a 20. században is félelemmel tekint állítólagos kommunisztikus elvei miatt néhány szakíró,²⁷ száz évvel keletkezése után fordította le, és a lehető legnagyobb elragadtatással, megbecsüléssel írt úgy a műről, mint szerzőjéről: „Amikor azután ilyen csapásról egy nagy tudású férfiú nagyon okosan és a szükségletnek megfelelően latin nyelven [művet] írt... jó és szükséges egy ilyen a mi kedves embereinknek is tudomására hozni, hogy talán megtalálnák ebben az értesüléseket és egy ilyen fontos és tekintélyes művet kegyeskednének akarni...”²⁸

Vives magyar olvasói²⁹ között találjuk pl. Zsámboky Jánost; Mossóczi Zakariást, jogtörténetünk kiemelkedő alakját; Dernschwam Jánost, a Fuggerek magyarországi megbízottját; Johann Hensel kassai segédtanítót; Himmelreich Györgyöt, a pannonhalmi kor-

²¹ Joannes Amos COMENIUS, *Didactica magna*, 1657. Jelen tanulmány idézetei: COMENIUS, *Didactica magna*, Pécs, Seneca Kiadó, 1997.

²² Joannes Ludovicus VIVES, *De concordia et discordia in humano genere*, Brugis, 1529.

²³ J. L. VIVES, *Introductio ad sapientiam*, Brugis. Országos Széchényi Könyvtár: J. L. VIVES, *Ad veram sapientiam introductio*, Coloniae, 1578.

²⁴ Comenius és Johann Valentin Andreae levelezéséről pl. az egyik legkorábbi mű: Max MOEHRKE, *Johann Amos Comenius und Johann Valentin Andreae, ihre Verhältnis zu einander*, Leipzig, 1904.

²⁵ Johann Valentin ANDRAE (1586–1654), *Fama fraternitatis*, 1615; *Chymische Hochzeit Christiani Rosencreutz*, 1616. Lefordítja J. L. VIVES *De subventionem pauperum*át (Bruges, 1526): *Welche in sich begreifen, wie man solle die Armen underhalten*, Durlaci, 1627. Az általam használt példány lelőhelye: Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.

²⁶ COMENIUS, *Didactica magna*, 22: „Unus illorum (clarissimum J. V. A.) lampada se tradere nobis amanter rescipit et ad audendum etiam aliquid animavit.”

²⁷ Gondolok itt pl. José María SERRANO művére: *Psicología social de Juan Luis Vives: Doctrina de J. L. Vives sobre la propiedad y el trabajo y repercusión en las instituciones sociales contemporáneas*, Salamanca, 1965.

²⁸ ANDRAE, i. m., ajánlás: „Wann dann von solchem hiebe vor ein hochgelehrter Mann sehr vernünftig und nach Notturfft inn Lateinischer Spraach geschriben hat... gut und nöhtig angesehen ein solches auch unsern lieben Leutschen mit zutheylen ob sich villeicht finden möchte die hierauß nachrichtung nehmen unnd ein solch wichtig unnd wol angesehen Werck ihnen belieben lassen wolten.”

²⁹ Zsámboky János könyvtárában megvolt pl. Joanni Ludouici VIUIS *Opera in duos tomos distincta*, Basileae, 1555, vagy az *Aristotelis opera latina* Vives kommentárjával. Mossóczi Zakariáséban: J. L. V. *Opera in duos tomos distincta*, Basel, 1555. Dernschwam Jánoséban: J. L. V., *De disciplinis; Ad animi exercitationem meditationes; Censura de Mahumete et Alcorano; Meditationes animi ad orandum, Preces et meditationes quotidianae; Preces et meditationes generales; In precationem Dominicam commentarius*. Johann Hensel könyvtárában a *De disciplinis*; Himmelreich Györgyében a *Bucolicorum Vergilii interpretatio*.

mányzóapátot. A Rákóczi-könyvtár katalógusában is fellelhető Vives-munka.³⁰ Szenci Molnár Albert *Imádságos könyvecskéje*³¹ ajánlásában a „...bölc Vivesnek, ki ezelőtt száz esztendővel, az ötödik Károly császár praeceptora volt, egynehány szavait csak deákul”,³² szöveghűen idézi a nőnevelés hasznosságáról és az imádkozásról. De Vives személyéről való téves megjegyzései azt sejtetik, hogy alkalmanként egyszerűen átvette pl. a szótárak hasznosságáról fontosnak vélt Vives-részeket Petrus Dasypodiustól. Pázmány Péter prédikációit³³ olvasgatva többnyire a szövegegyezéseken keresztül ismerünk Vives érvelésére, gondolataira. A vitairatokban, illetve a „tudományosabb műfajokban” mindig a lelőhely pontos megadásával hivatkozik Vivesre, pl. a *Csepregi szégyenvallás* című vitairatának 5. részében, vagy a Szent Ágoston *De civitate Dei*jéhez³⁴ írt kommentárokat a *Theologia scholastica*-ban.³⁵ A kommentárok beszerzése bonyodalmak közepette mehetett végbe, mert 1546-os cenzúrázása óta csonkított példányok is közkézen forogtak, és 1557-ben IV. Pál pápa „Index purgatorio”-jára a *De subventionem pauperum*, a *Linguae Latinae exercitatio*val együtt felkerült. Vives ugyan nem bonyolódott teológiai vitákba, e magatartásával a katolikus egyház hű és lojális szolgálatát folytatta, de elhanyagolt olyan kérdéseket, amelyek elhagyása nagyon is gyanússá tette: soha nem kísérelte meg bebizonyítani vagy megvédeni a pápa „isten”-jogát, mely miatt sok támadás érte, különösen a jezsuiták részéről. Az egyházhoz mint intézményhez volt hű. Őszintén megvetette a fanatizmust, és keserűen bírálta a pápa és a papság visszaéléseit pl. a *De veritate fidei Christianae*-ban, a *De concordia et discordia in humano genere*-ben.³⁶ Teológiai vitákban pártatlan maradt, de messze állt a protestantizmustól. Vallási türelme, liberálistusa ellenére nem volt Luther-szimpatizáns, és ugyanilyen távol tartotta magát VIII. Henrik vallási missziójától is. A kortársak és az utókor szemében tudós filozófus volt,

³⁰ A Rákóczi-könyvtár katalógusa: HARSÁNYI István, *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*, Bp., 1917 (a *Colloquia lectionis ex colloquiis Ludovici Vivis, scriptis Erasmi Roterodami et Progymnasmatum valutinibus Jacobi Pontani*, Francoforti, 1606).

³¹ SZENCI MOLNÁR Albert, *Imádságos könyvecskéje*, Haydelberga, 1621. Az előző legújabb kiadása: SZENCI MOLNÁR Albert *Költői művei*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1971 (RMKT XVII/6), 491–493.

³² Joannis Ludouici VIVIS *De officio mariti*, Brugis, 1528; Uő, *De institutione feminae Christianae*, Louvain, 1523 = *Opera II*, 650–756.

³³ A Római Anya-szentegyház szokásából, minden Vasárnapokra, és egy-nehány innepekre rendelt Evangeliumokról, Predikációk, melyeket élő nyelvén tanítása után írásban foglalt Cardinal PÁZMÁNY Péter esztergami Érsek = PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, kiad. a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara, I–VII, Bp., 1894–1905.

³⁴ Pázmány így adja meg az idézet lelőhelyét: Vives in 18. de civitate Dei c. 97.

³⁵ Petri cardinalis PÁZMÁNY *Opera omnia*, kiad. a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara, I–VI, Bp., 1894–1904; Petri PÁZMÁNY *Theologica scholastica seu commentarii et disputationes quae supersunt in secundam theologiae S. Thomae Aquinatis Summae et tertia partem*; II. In secundam secundae, Summae Th. Sancti Thomae Aquinatis, seu De virtutibus doctrina morum christiana specialis. Tractatus De virtutibus theologicis. I., De Fide, Questio I. De obiecto Fidei 379–513. I.; Questio II. De actu Fidei 514–553., Articulus III. IV. V. VI. VII. VIII., Secunda dubitatio: *Quae sint necessario explicite credenda necessitate medii?* 541–549. I. Az idézet lelőhelye: IV, 542, a „Questio II. De actu Fidei 514–553., Articulus III. IV. V. VI. VII. VIII., Secunda dubitatio: *Quae sint necessario explicite credenda necessitate medii?*”

³⁶ Joannes Ludovicus VIVES, *De concordia et discordia in humano genere*, Brugis, 1529; Uő, *De veritate fidei Christianae*, Brugis, 1543.

akinek írásait felekezeti hovatartozás nélkül fel lehetett használni. Így történhetett meg az, hogy a katolikus Pázmány és a protestáns Szenci Molnár egyaránt érvelhetett az írás-olvasás tudásának fontosságával, a nőnevelés szükségességével, amelyeknek jelentőségét Vives az elsők között látta meg. És így eshetett meg az is, hogy a magyar felvilágosodás nyelvűvelő programjához használta fel az első teljes Vives-fordítás névtelen szerzője az *Introductio ad sapientiamot*, amelyet *Vivesz János és Lajos vezérlése a' Böltsessegre*³⁷ címmel készítette el. A kézirat névtelen fordítóját Szilágyi Pállal³⁸ azonosítottuk.

Vives olvasóinak, hatásának korántsem teljes áttekintése után azt hinnénk, hogy magyar kortársai felfigyeltek azokra a szövegekre is, ahol Vives a magyar eseményeket, történeteket elemzi. Nem ez történt azonban, magyar nyelvű olvasói figyelmét „elkerültek” úgy a *De Europae*, mint a *De disciplinis*³⁹ – Vives leveleiről már nem is szólunk – magyar utalásai. Régi szerzőink esetében valószínűleg „célibányos” szövegolvasásról lehet szó, pl. Oláh Miklós a *De ratione dicendit*,⁴⁰ Szenci Molnár Albert a nőneveléssel, szótárak készítésével kapcsolatosakat forgatta; Pázmány Péter esetében az érvelő, helyretevő hitvitázó keresi a megfelelő szövegeket, illetve ha észreveszi, hogy protestáns hitvitázó partnerei félreértik a katolikus Vivest, akkor helyreigazítja őket.⁴¹ Azonban sem Szenci Molnár, sem Pázmány Péter gondolatmenetébe nem illeszkedik bele a humanista Vives meglátása az emberek között mindenütt jelenlévő rosszról, gyűlölködésről és széthúzásról, amelynek egyik következményének tartja a török veszélyt is. Az Aenea Sylvio Piccolomini törökellenes beszédeiben olvasható „Ungari, qui hactenus nostrae fidei clypeus, nostrae religionis murus fuere...”⁴² és „...Ungari... qui dum nostrum servum sanguinem... Murus vero Hungaria est, et antemurale fortissimum, sive clypeus nostrae religionis...”⁴³ mondatok retorikai elemként, Vives tárgyalandó művében már irodalmi jellegű műben, egy dialógusban jelennek meg. Formailag leginkább Lukianosz *Halottak beszélgetései* című filozofikus párbeszédei lehettek mintái, azzal a különbséggel, hogy ő bízik az élet megjavíthatóságában. Tartalmát tekintve II. Pius pápa törökellenes beszédei hathattak rá leginkább. Ez az 1526 októberében írt és még ez év decemberében meg is jelent írás, 1526. december 31-én írt levelében beszámolt róla Cranevelt barátjának, megelőzi Brodarics István *De conflictu Hungarorum* című, Krakkóban, 1527

³⁷ A kézirat lelőhelye a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: F1 Opuscula varia Philosophia.

³⁸ Böltsességhez vezető út melyet Deák nyelven ki-adott régenten valentziai Vives János Lajos Most pedig azzal Magyar nyelvben édes Hazája nevendék Iffjainak kedveskedik SZILÁGYI Pál, Pesten nyomtatott Royer Antal betűivel, Urunk születése után 1779 Esztendőben.

³⁹ *Opera* I, I. rész, VII. könyv, 434–435. A jogtudományok hanyatlásának okait vizsgálva Mátyás király korabeli történetet idéz Vives.

⁴⁰ IPOLYI Arnold, *Oláh Miklós levelezése*, Bp., 1875, 418. levél, Louvany, 13. Octobr. 1533.

⁴¹ H. KAKUCSKA Mária, *Juan Luis Vives és Pázmány Péter a nőnevelésről*, ItK, 1985, 479–485; Uő, *Péter Bod, Faustus Verancsics, Vives y Hungria*, Acta Litteraria, 33(1991), 397–421.

⁴² Aenea Sylvio PICCOLOMINI Senensis *Opera, quae exstant omnia*, lib. I, fol. 682, 908.

⁴³ Aenea Sylvio PICCOLOMINI, *Oratio pro passagio contra Turcas militantium impetrando* = Nicolaus REUSNER, 1596, II, 4, 16.

tavasza kiadott művét is. *A viszálykodó Európáról és az államról*⁴⁴ címmel napvilágot látott kötet összesen hat, a kor nagy jelentőségű politikai eseményeire való reflexióját tartalmazza: az első írást Vives a vele személyes jó viszonyban lévő VI. Adorján pápához intézte; a másodikat és harmadikat VIII. Henrikhez I. Ferenc francia király és V. Károly állandó harcairól és I. Ferenc fogságba ejtéséről; a negyedik a *De Europae dissidiis et bello turcico*; majd két Iszokratész-fordítása következik.⁴⁵ A kötet különlegessége, hogy nagyon kevés példányban és – állítólag – két egymást követő, egymástól alig eltérő külalakú kiadványként maradt fenn: belső címlapjuknak az alsó lapszéli díszítése tér el egymástól, az egyikben nincs emberábrázolás, csak négy darab levélféle. Az első kiadást nagyon hibás volta miatt követte szinte azonnal a másik.⁴⁶ Ezután latinul egy ritkának számító, gyűjteményes kötetben 1538-ban⁴⁷ és a Huldreich Coccius (Ulrich Koch) 1555-ben kiadta kétkötetes összkiadásban⁴⁸ jelent meg. Német fordításai közül Heinrich von Eppendorff⁴⁹ 1540-es strassburgi és Christoph Bruno 1544-es augsburgi kiadását említjük. Ellentétben Johannes Cuspinianussal,⁵⁰ Vives a magyarságot nem ostromozza korábbi erényeinek elvesztésével. Az ő szemében a kereszténység védőbástyájának önfeláldozó harcosai nem egykori gazdagságuk romjain a törökök által legyőzött szolganéppé silányultak, hanem elgyengülésük oka a mindenütt fellelhető gyűlölködés, viszálykodás, háborúskodás következtében való magukra maradás. A dialógus megírására ösztönözhetette még Vivest az is, hogy Magyarország török elleni küzdelmeiben Spa-

⁴⁴ Ioannis Lodovici VIVIS Valentini *De Europae dissidiis et Republica ad Adrianum VI. Pon. De tumultibus Europae; Ad Henricum VIII. Angliae Regem de Rege Gallie capto; Ad eundem De regni administratione, bello, et pace; De Europae dissidiis et bello Turcico; Isocratis Atheniensis Areopagitica oratio de republica atheniensium*. A kötet végén: Brugis, Typis Huberti de Croock, Anno M.D.XXVI. Mense Decemb.

⁴⁵ Az 1. dátuma: *De tumultibus Europae*, Louvain, 1522 októberében; a 2. Oxford, 1525. március 12.; a 3. Brugis, 1525. október 8-i dátumú; ISOCRATIS Atheniensis *Areopagitica oratio de rep[ublicae] atheniens.*; Eivsdem ISOCRATIS *Adiutoria oratio siue Nicocles de monarchia Viue interprete ad Thomam Cardinalem Angliae*.

⁴⁶ VIVES, *Editions princeps*, Universitat de Valencia. Edició d'Enrique GONZÁLEZ, Salvador ALNIÑANA, Víctor GUTIÉRREZ, Valencia, 1992.

⁴⁷ Ioannis Lodovici VIVIS Valentini *Declamationes sex; De praesenti statu Europae et bello Turcico diuersa opuscula; Isocratis orationes*, Basileae, officina R. Winter, 1538. A kötetnek Debrecenben, a Református Kollégium Nagykönyvtárában és a Vatikánban tudunk példányáról.

⁴⁸ *Opera II*, 947–959.

⁴⁹ Heinrich von EPPENDORFF, *Türckischer Keyszer Ankunfft, Kryeg und Haendlung, gegen und wider die Christen, bis ynshyesslich uff den yeszt regyrenden Solymannum, Alles verdolmetscht durch Heinrich von Eppendorf (o. a. Ein gespraech Jo. Ludovici Vivis, Von der zwytracht, so under den Christen in Europa schwebt, und vom Türkischen kryeg)*, Zu Strasszburg, bey Hans Schotten, 1540. Az Országos Széchényi Könyvtárban: Ant. 943(1).

⁵⁰ Johannes Cuspinianus (Spießhaymer, 1473–1529), 1493-ban Miksa császár költővé avatja. 1510-től többször megfordult a magyar királyi udvarban. 1515-ben közreműködött a Miksa és a magyarok között megkötött kettős egyezmény létrehozásában. Műve: *De tvrcorum origine, religione, ac immanissima eorum in Christianos tyrannide. Deque viis per quas Christiani Principes Turcos profligare & inuadire facile possent. Liber iamprimum natus et ad vtilitatem Rei publicae Christianae aeditus*, Ioanne CUSPINIANO autore, Res nova, et Christianis auribus inaudita, Antwerpiae, apud Ioan. Steelsium in scuto Burgundiae, 1541. A wolfenbütteli példányt használtam: 537 Quodl.(3).

nyolcarszáznak a mórok elleni harcát, a Reconquistát is láthatta. Míg Spanyolország évszázadokon át, egyedül folytatta küzdelmeit, addig Magyarország esetében egy esetleges európai összefogásban remélt lehetőséget a hosszú idő óta tartó, eddig sikeres csatákban⁵¹ elgyengült ország bukásának elkerülésére, ezért is igyekezett a kor eseményeire politikai jellegű írásokkal reagálni, hol VIII. Henrikhez, hol V. Károly császárhoz intézve sorait. Az 1526. augusztus 29-én bekövetkező katasztrófát rezignáltan vehette tudomásul. Az alvilág bírāja elé kerülő halottak, jelen esetben két, beszélő nevű alak vitája három történeti, illetve mitológiai hőssel, Minosszal, Tiresziasszal, a thébai vak jövődömondóval és Scipióval, a Karthágót elpusztító hadvezérrel ismerteti Vives nézeteit. Őket világosítja fel az éppen az alvilágba érkező Basziliusz Colax, a hízelkedő és Polypragmón, a sokelfoglaltságú, tudásra vágyó, aki valójában Vives megszemélyesítője, a Földön uralkodó állapotokról.⁵² Az írás alaphelyzete szerint Minosz Tiresziasz tanácsára a Földről frissen jött két árnytól tudakozódik a sok elébe járuló halálának okáról. Egyiküknek, Polypragmónnak, sok üzleti ügye volt különböző városokban, Velenében, Londonban, Antwerpenben, Rómában, Nápolyban, Alexandriában. A másik, Basziliusz Colax, a hízelkedő, a spanyol, a francia, az angol királyi udvarban és Rómában töltött be fontos és súlyos hivatalokat, azaz udvaronc volt. A betegséget és háborút tartja a sok halál okának, gyanítja ugyan, hogy a királyok is okozhatják ezeket, de azt már nem hajlandó megmondani, melyikük. Jó udvaroncként csak azt ismétli, „mindegyik király jó, és mindegyikük aranyat akar szerezni.” Polypragmón a sokat látottak tapasztalata szerint beszámol az emberek dőzsöléséről, paráználkodásáról, mértéktelen életmódjáról: „Sokan hitetlenkednek, kártyáznak, gazdagítják a gazdagokat, szegényítik a szegényeket, akinek nincs, az adakozik, akinek van, az kap. A legkisebb áron vesznek, és a lehető legnagyobb adnak el. Mindenütt ellenségeskedés, háború dúl.” Minosz kételkedik Polypragmón szavaiban, mert „a felebaráti szeretet nevében tevékenykedő égi bölcsleltű mester, Krisztus szellemét követő keresztények” esetében ezt nem tartaná lehetségesnek. Polypragmón válaszában külön kihangsúlyozza, hogy sehol másutt nincs akkora gyűlölet, mint épp közöttük. Régen is volt az egymástól tengerekkel elválasztott európai és ázsiai népek között háborúskodás, mint pl. a rómaiak és a karthágóiak esetében, de Vives korára az egymással szomszédos népek között dúl kibékíthetetlen ellentét, melynek semmilyen ellenszere nincs: az itáliaiak undorodnak az Alpokon túliaktól, barbároknak tartják őket; a francia kiköp, ha meghallja az angol nevet; az angolok nem kedvelik túlságosan a skótokat és a franciákat; a spanyolok és a franciák is háborúztak egymással, örök gyűlölet magvát vetve el az emberek lelkében. Mely csak ne lépne át ezt a határt, de sajnos létezik olyan birodalom, ahol városok harcolnak egymással, hol egy öntözőcsatornáért, hol egy kis darab földért. Még nagyobb szörnyűséggel ír a városok, pl. a római Orsinik és a Colonnák; a genuai Adornik és Fragosik; a milánói Sforzák és Viscontik

⁵¹ *Opera II*, 947–959. „...quem maioribus suis fuerant inexpugnabilia...”

⁵² Minosz: a törvényhozó knosszosi király, Európa és Zeusz fia, Ariadné és Phaedra apja; Tiresziasz: Charikleia nimfa fia, Szophoklésznel figyelmezteti Oidiposzt és Kreont; Basziliusz Colax, 1. Basileios, bizánci császár, 2. egyházi tanító és 3. Menandrosz komédiáiról hőse, „Hízelkedő”; Polypragmón, görög szóból: *polypragmosyne* 'szorgalmas, sokelfoglaltságú, tudásra vágyó'.

vagy a spanyolországi Velascók és Manrique-ok egymással vetekedő családjairól. Megállapítása szerint a gyűlöletet az apák hagyják örökölni a fiaiknak, és a gyűlölet nem keletkezik, hanem öröklődik, mindenütt jelen van, az egyháziak és a világiak között, a plebejusok és a nemesek között, még magában az ismeretnek a hajlékában, a filozófiai iskolákban is. Ellenségeskednek a görög és a latin nyelv kedvelői, ugyanúgy Aquinói Tamás és Duns Scotus vagy William Ockham követői. Ezek után már nem meglepő, ha a lutheránusok és ellenzőik között is nagy a gyűlölet, de maguk a lutheránusok között sincs egyetértés! Ugyanígy dúl az ellentét a szerzetesek, a (minorita) ferencesek és a domonkosok között; de a kolostorban élő ferences a szemlélődő ferences ellen van. Azaz mindenki ellensége mindenkinek. Minosz kérésére Polypragmón ezután a háborúkról, azaz a török terjeszkedéséről beszél, Konstantinápoly, Trebisondia és a teljes pontuszi partvidék elfoglalásáról. A háborút megvető, katonákat nem kedvelő Vives időnként maga is téved az események felsorolásakor, illetve összekeveri a meggyilkolt fejedelmeket, mint azt a Mátyás királlyal 1483-ban tíz évre fegyverszünetet kötő II. Bajazid szultán esetében⁵³ tette. Bajazidot janicsárlázadás kényszerítette lemondásra, és őt mérgezték meg, nem a testvérét, mint Vives állítja. Amíg a keresztények maroknyi földért harcoltak, a török hatalmas területeket vett el tőlük, Macedóniát, Görögországot és az Égei-tenger legszebb vidékét. Időközben ugyan XII. Lajos lett a francia király, a harcok azonban tovább folytak Nápoly és Milánó birtokáért. Ezután Vives Alfonz aragóniai király példáját és a Nápolyért dúló harcokat sorolja, mely részeket német fordítója, Eppendorff jegyzetel olvasóinak, nem is nevezi el I. Ferdinándot Alfonznak! A két nápolyi uralkodónak, I. illetve II. Ferdinándnak a felesége volt Katolikus Ferdinánd (1452–1516) húga, Aragóniai Juana [Johanna]. Az ő révén lett Izabella kasztíliai királynő férje és társuralkodója, az aragóniai király, érdekeltté a nápolyi ügyekben. Részletesen meséli el Vives a további történéseket, Lodovico de Sforza (1451–1508) átadja Milánót XII. Lajosnak, aki ezzel sem elégedett meg, hanem bebörtönzi és átadja a franciáknak 1500-ban. A helyzet tovább bonyolódott II. Gyula pápasága idejében, aki inkább hadvezér és politikus volt, mint Isten földi helytartója. Vives a pápát illető erős bírálatának megnyilvánulása Tiresziasz közbeszólása Gyula pápává választásának hírére, az „olajat önteni a tűzre” megjegyzés, amelyet fokoz azzal is, hogy szójátékkal Julius Caesarhoz hasonlítja. Polypragmón részletesen elmeséli immár II. Gyula harcait, aki tulajdonképpen csak meg akarta erősíteni Szent Péter birodalmát, és ezért folytatott a világi uralkodókhoz hasonló politikát: megegyezést kötött a franciákkal, a spanyolokkal, a németekkel és megtámadta Velencét. A velenceiek megverése után megkezdte Itália a barbároktól, vagyis az Alpokon túliaktól való megtisztítását, azaz spanyol segítséggel a franciák ellen fordult, és csak halála akadályozta meg, hogy ne így tegyen a spanyolokkal is. Utóda, X. Leó megörökölte a háborút. XII. Lajos is meghalt, nem sokára ezután Ferdinánd spanyol király is, de ez sem hozott békét. Lajost fia, Ferenc, Ferdinándot unokája, Károly követte, akiknek trónra kerülésével, ha lehet, még jobban elmérgesedtek a spanyol–francia ellentétek. Az 1519-es császárválasztás intrikái a megvesztegetésekkel, alkudozásokkal inkább

⁵³ II. Bajazid uralkodott 1481–1512 között, megszilárdította a török uralmat Boszniában és Moldovában.

emlékeztették Vivest valamilyen kereskedelmi ügyletre, semmint egy birodalomért folyó versengésre. Károly megválasztásával tovább romlott az addig is igen rossz helyzet, alig ment új birodalmát megnézni, Spanyolországban felkelés tört ki ellene.⁵⁴ Vives részletesen ismerteti a további eseményeket; Navarra elfoglalását; az angol király Károly császár, a skót király a franciák pártjára állását; a pápa császárvá válását; a Pávia melletti, 1525. február 24-i csatát, ahol I. Ferenc főbb nemeseivel spanyol fogságba esett; ennek az eseménynek a lenyomata a kötetben található második és harmadik írás. A török nem nézi tétlenül a két keresztény uralkodó vetélkedését, elfoglalta ezalatt Rodoszt és Belgrádot, „Magyarország és a kereszténység kapuját, melyre régen gondolni sem mert.”⁵⁵ Az egymással háborúskodók megbékélését még ezek a veszteségek sem segítették elő. Ezután Vives a mohácsi csatát írja le: „Ebben a hónapban a török átlépte a Dunát, hatalmas seregével megtámadta Magyarországot, és egy nagy csatában, nagy veszteséggel az ő oldalukon is, mert a csehek és a németek maradéka jatagánjaikkal vitézen védte a csata kezdetekor elfoglalt állását, [a törökök] legyőzték a mieinket, akik között ott volt a még igen ifjú király is. De az ellenség nagy, számbeli fölénye majdnem elsöpörte őket, és a csatamezőről néhány elmenekülő megnyitotta a sort, ezzel zavart keltettek és az ellenségnek megvertnek mutatta őket. Ettől kezdve rombolva és rögtön ezután felgyújtva a városokat, megölve sok embert, és tönkretéve az állatállományt, a török elterjeszkedett Magyarországon. Mindenfelé öldökölt és rombolt, sok szörnyűséget és borzalmat vitt véghez. Itáliában hatalmas harcokat folytattak a birodalmi és a szövetséges erők Milánó birtoklásáért.”⁵⁶

A következőkben Tiresziasz és Minosz azt állapítják meg, hogy mindenkinek az lenne a legmegfelelőbb, ha Itáliát hagynák saját maga felett uralkodóvá válni, ha képes lenne erre, anélkül, hogy idegen segítséget hívna. Ismét Polypragmón veszi át a szót, elmeséli azt a kósza hírt is, mely szerint Magyarországra a törököket behívták. Minosz azt tudakolja, mi tette volna ebben az esetben biztossá, hogy nem ott támadnak rájuk az egyesült keresztény hadak. Tiresziasz szerint erre a keresztények között fennálló kibékíthetetlen ellentétek garanciát adnának. Ezek után a legújabb harci eszközökről beszélgetnek, amelyek egyetlen lövéssel húsz, de akár száz embert is képesek megölni. Ekkor kapcsolódik a beszélgetésbe Scipio, aki a tömegével megölt katonák becsületét hiányolja. Az ő magyarázatai alapján tudunk meg a törökök eredetéről, harcmódoráról és általában a hadvi-

⁵⁴ 1520–1521: a kasztíliai városok (Los comuneros de Castilla) felkelése az V. Károly által Spanyolországba vitt flamand hivatalnokok ellen. Vereségükkel elvesztették kiváltságaikat.

⁵⁵ *Opera II*, 951: „...Nouus Princeps, quem maioribus suis fuerant inexpugnabilia, Rhodum insulam et Belgradum, uere gradum Pannoniae et Christiani, nominis, maxima nostra ignominia subegit.”

⁵⁶ *Opera II*, 951–952: „Turca mense hoc Danubium transgressus, ualidissima manu Pannoniam inuasit. Et grandi praelio nostros concidit, inter quos etiam Regem, admodum etiamnum adolescentem: nec sine Turcarum strage. Nam Bohemi et caeteri Germani, strenue locum, quem initio praelij occuparant, tutati sunt. Sed fere multitudo eos hostium oppressit, et fuga a quibusdam ex acie facta ordines aperuit, dissoluit, lacerandos hosti praebuilt. Hinc Turca per Hungariam effusus, expilauit, et continuo post incendit urbes, plerosque mortales trucidauit, pecora abegit, caedem ubique et stragem attulit, multa foede, multa horrenda patrata sunt. In Italia de possessione Insurbiae, inter Cesarianos et confoederatos maximis conatibus certatur.”

selés szakszerűségéről, a harcászatról, a hadtörténetről néhány dolgot. Előadásának summázataként Scipio kijelenti: „Nincs semmi, ami a török veszélyhez mérhető.”

Szomorúan mondja Vives, a „keresztény fejedelmeknek nincs elegendő okuk a békekötésre a vallás és Krisztus ellenségeivel szemben: birodalmukat szívesebben látják török, mintsem keresztény uralom alatt. Inkább elviselik a török hódítását, mint bármely keresztényét. Pedig a keresztények között mindig található törvény, egyezkedés, közös barátok, kérések útján adódó alkalom a megállapodásra. Vigaszt jelentene, ha nem azt tartanák fontosnak, hogy ki, hanem azt, hogy keresztény legyen a győző...”

Vives–Tiresiasz a két rivális királyról sem ír elnézően: „...Ha az a két fiatal [V. Károly és I. Ferenc] meglegedne meglevő terjedelmes birodalmával, megegyeznének egymással, hogy békében és egyetértésben éljenek, vagy ha jól szeretnék országukat növelni, inkább egy egészen idegen ország és a hit ellensége ellen támadnának inkább, mint arra, akivel a vér és a szentségekbe való beavatás köti össze őket. Mert nem hiszem, hogy az a harmadik [VIII. Henrik] lenne az akadály a szilárd legyen közöttük, mert egy kis késéssel ugyan, kétségtelenül a sok szárazföld és tenger közbenléte miatt, de kegyes és nemes lélekkel, segítséget küldött egy követével Magyarország; megtette, amit tehetett. Annak ellenére kísérte figyelemmel ezeket a háborúkat, hogy nagyon messze, egy elkülönülő szigeten van, mégis a saját gondjának hitte ezt a háborút, mely ugyan nagyon távoli és különböző vidékeken, de egy keresztény fejedelm birodalmáért folyt a török ellen. Még megvan a keresztényeknek Európa legbiztosabb része: Németország. Hagyják abba az egymás közötti harcot, mert másképp elvesznek. Erősítsék meg erődökkel és várakkal Németországot, de mindenek fölött a népek egyesülésével, mert így lesz legyőzhetetlen. Egyesüljenek, hogy ne foglalják el [a törökök] Németországot...”⁵⁷

A dialógust a békekötésre való felszólítással fejezi be: „...Ne várják [a keresztények], hogy a török ki fog vonulni vagy meglegszik azzal, amit megszerzett, ki fogja használni azt a könnyű lehetőséget, amit a keresztények egymás közötti villongásai kínálnak fel neki. [A török] kivonult ugyan Magyarországról, de jövő tavaszi visszatéréssel fenyegeti azokat a népeket és vidékeket. Tehát egyesüljenek békében minél előbb; tanácskozzanak nyíltan a közös érdekről; nehogy miközben még elszántabban folytatják a harcot, a tétlen, legyőzött, összetört győztest felfalja az új, friss erőben levő közös ellenség. De

⁵⁷ *Opera II*, 959: „...si iuvenes duo contenti latissimis imperijs, que possident, amice inter se et concorditer uiuere animum possent inducere, aut si regnum liberet augere alienissimum potius et pietatis hostem bello impeterent: quam uicinum, sanguine et mysteriorum initiatione coniunctum. Nam tertium illum credo impedimento non futurum, quo minus firma sit eorum concordia [sic]. Qui etiam subsidium paulo quidem serius, nempe tanta terrarum et maris intercapedine, sed optimo ac pio animo in Pannoniam usque per legatum misit, praestitit, quod potuit. Et cum longissime a sensu horum tumultuum absit, propter insulam ab orbe seiunctam, tamen suae curae id bellum esse duxit in quo in remotissimis quidem et disiunctissimis regionibus, sed tamen de Christiani Principis ditione aduersus Mahumeticum agerentur. ... Habent adhuc Christiani firmissimam Europae partem Germaniam. Discedant ab armis inter se... Muniant, firment Germaniam arcibus, praelijs, sed in primis consensu gentis, futura inexpugnabilis si is adsit. In hoc conspuent, ne ille potiatur Germania...”

nem kell semmi ilyesmitől félni, ha a keresztények között erős és szilárd egyetértés uralkodik; enélkül nem maradhatunk legyőzhetetlenek és épek.”⁵⁸

Vives a dialógus folyamán történetírói pontossággal ecseteli a történeteket Konstantinápoly elestétől, 1453-tól 1526. augusztus 29-ig, Mohácsig. Ő 1523–1528 között élt Angliában VIII. Henrik vendégeként, és leánya, a későbbi Bloody Mary tanáraként. Jól értesültsége a pénzsegélyről helytálló. Az angol uralkodó május 16-án a pápának írt levelében még arról panaszkodik, hogy a távolság és a keresztények egymás közötti viszálykodása miatt nem tud segítséget adni a magyar királynak, de azután mégiscsak küldött valamit.⁵⁹ II. Lajos magyar király kétségbeesett, segélykérő levelét 1526. március 25-i dátummal egyaránt elküldte VIII. Henriknek és Ferdinánd főhercegnek.⁶⁰ A királynő, Aragóniai Katalin tanácsadójaként is sok időt töltött az udvarban; így ott könnyen szerezhetett értesülést a pénzsegélyről. Angliai tartózkodását gyakran megszakította egy-egy bruges-i látogatással: pl. 1524-ben házasodása miatt, illetve 1526 májusától 1527 áprilisáig volt Németalföldön. Margarete de Austria mehelni udvarában hallhatta a mohácsi vész híret. A lesújtó hír ide hamar eljutott, hiszen Sir John Wallop angol követ már 1526. szeptember 17-én keltezett levelében beszámolt a katasztrófáról.⁶¹ A mohácsi vereségről V. Károly értesült a legkésőbb, ez év novemberében, Granadában. Még ebben a hónapban összegyűlt a spanyol államtanács a Magyarországot ért gyászos csapás megbeszélésére, és határoztak a Ferdinánd főhercegnek küldendő százezer dukátról is.⁶²

⁵⁸ *Opera II*, 959: „...Nec sperent cessaturum Turcam, aut quaesitis contentum, defuturum suae occasione, quam illi Christianorum discordiae facilem praebent, qui etiam ex Pannonia discedens, reditum suum in proximum uer est terris illis ac nationibus comminatus. Ergo coeant in pacem primo quoque tempore et in medium de communi salute consultant: ne dum contentius pergunt certare, uictorem sessum, uictum, et fractum absumat communis hostis recens, integer, ualidus. Sed nihil tale metuendum est, si maneat inter Christianos firma et solida concordia: sine qua inuicti et salui esse non possunt.”

⁵⁹ John Sherren BREWER, *Letters and Papers Foreign and Domestic of the Reign of Henry VIII*, London, 1862–1910. A 2105. jegyzet: „Henry VIII. to Clemens VII. Richmond, 1526. IV. 16. ... Regrets he can give no aid to Hungary on account of the distance and the present incertitude existing in Christendom. Would be glad to help if he saw it was to any purpose.” (A továbbiakban: BREWER és szám.) A pénzküldésről még: KULCSÁR Péter, *A Jagelló-kor*, Bp., Gondolat, 1981, 218.

⁶⁰ BREWER 2049: „1526. 25 March. Lewis II. of Hungary to Henry VIII. Requesting aid against the Turks, or at least a supply of money to raise troops. Buda, Palm Sunday, 1526.” 2050: „25 March. Lewis II. of Hungary to the Archduke of Austria. Received yesterday letters from the waywode of Transylvania, showing that the Turk is preparing to invade that country, and has made bridges over the Danube. ... Needs money for the Bohemian foot. Buda, Palm Sunday.”

⁶¹ BREWER 2530: „Wrote on the 17th from Antwerp of his being with the lady Margaret, his [treating] with Belzars for the exchange, and the piteous news from Hungary. ... The battle was undoubtedly lost, and the King is most likely dead...”

⁶² Manuel Fernández ALVAREZ, *Corpus documental de Carlos V, I, 1516–1539*, Salamanca, 1973, XXIV: „Consulta del Consejo de Estado Granada, noviembre de 1526. ... Que antes de su partida enbie cartas fasiendo saber a los Grandes e prelados e iglesias e cibdades del reyno la ynfeliz nueva de la muerte del rey de Ungría e perdimiento del aquel reyno e el peligro de sus hermanos e de sus tierras e de las otras provnyncias de christianos que son comarcas, enbiando el traslado de las cartas del señor Ynfante. ... Que Vuestra Mayestad tenga por bien de socorrer luego al señor Ynfante de los cient mill ducados.” Salvador de MADARIAGA, *Carlos V*, Barcelona, 1981, 171.

Mély fájdalomnak kifejezésére a császár 1527 januárjára országgyűlést hívott össze. Az itt felolvasott irat – február 14-én került rá sor – inkább V. Károly védekezése, kimagyarázkodása az elmaradt segélyről, semmint a tragikus magyar események következményeinek felmérése. V. Károly fájdalomnak mélységében már Lengyelország akkori spanyol követe, Joannes Dantiscus is kételkedett. Urának 1527 májusában küldött beszámolójában írta: „...a Mohácsnál elveszett néhai magyar királyért a gyászistentiszteletet február tizedikén tartották meg...”, melyre sem őt, sem más követet nem hívtak meg. „...Inkább örömnép volt ez, semmint gyászünnepe. Mindenfelé azt beszélék, hogy a császár és testvére két új országhoz jutott.”⁶³ A lengyel követ nem túlzott. A császár valóban kevés érdeklődést mutatott a Magyarországot fenyegető török veszély iránt, hiszen még 1526. június 14-i levelében a pápai udvarban tartózkodó követének, Hugo de Moncadának azt tanácsolja: „...Ha öszentsége beszélne Kegyelmeteknek a magyarországi török behatolásról, akkor azt mondjátok neki, hogy az igazi segítség az lenne, ha öszentsége felkészülne a velünk való szövetségre, és engedélyezné a keresztes hadjáratot, amelyet már oly sok esdekléssel kértünk. Öszentsége azonban mind ez ideig halogatta a kezében levő megoldást. Látván a francia eseményeket, a veszélyes itáliai helyzetet, egyre inkább reménykedünk az általa öszentségével kötendő egyezményben, melynek megfelelően cselekszünk a török ellen, a magunk személyével, javainkkal, királyságunkkal és mindazzal egyetemben, amit Isten nekünk adományozott.”⁶⁴ Öccsének, Ferdinándnak a mohácsi eseményekről szóló beszámolójára írt válasza: „...a török ellen... ahol lehetséges, ott fegyverszünetet kell kötni.”⁶⁵

A kortársak cinikus vagy inkább tárgyilagos megjegyzése szerint V. Károly számára az egyetlen török I. Ferenc francia király volt.

Mint utaltunk rá, a humanista tudós Vivesnek ezt a művét is a német humanisták fedezték fel és fordították le, Heinrich von Eppendorff,⁶⁶ és az egyetlen katolikus fordítója, Christoph Bruno. Vives német nyelvterületen való népszerűségét csak Erasmusé múlja felül.⁶⁷ A német humanisták és protestánsok Albert Oelingertől Leo Judon, Caspar He-

⁶³ Acta Tomiciana, IX, 1551; Juan Dantisco, embajador de Polonia a España, Polonia, 2, N° 16 (1956), 9–13; Valerian MEYSZTOWICZ, *Documenta Polonia en Archivo Generali Hispaniae in Simancas*, I–VI, Rome, 1963–1968.

⁶⁴ Karl LANZ, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, Leipzig, 1844, I–III, I, 91. levél, 213–216. (A továbbiakban: LANZ, levél- és lapszám.)

⁶⁵ LANZ, 97. levél, 224–228.

⁶⁶ Eppendorff német fordításában pl. a mohácsi csata leírása: „Der Türck ist disen monat über die Thunaw kummen das Vngerland mit eim gewaltigen hoer angegriffen ein große Schlacht den vnseren abgewunnen da König Ludwig so nach vast jung auch selbs bliben. Yedoch so haben die Türcken auch ettwas schadens empfangen dann die Teutschen vnn Behem seind lang in irer ordnung bliben biß dzsye zuletzt zertrennt in die flucht bracht vnd erlegt seind warden. Dar auff hat der Türck das Vngerland geplündert vil flecken vnd staett verbrant vyehe vnd menschen erschlagen vnnnd hynweg getriben alles verwuest was da gesein ist. In Italia reissen sich mit allen fles vmb dz (das) Fürstenthumb Meyland die Keysererischen vnn die Bundgenossen des heyligen Bundes.”

⁶⁷ Heinz HOLECZEK, *Bibliographie der deutschen Übersetzungen von Schriften des Erasmus von Rotterdam 1518–1550*, Stuttgart, 1981; Otto HERDING, *Über einige Richtungen in der Erforschung des deutschen Humanismus seit etwa 1950 = Humanismusforschung seit 1945*, Bonn, 1975, 107; *Verzeichnis der im deutschen*

dión, Johann Sturmon, Sibylla Ursula braunschweig-lüneburgi hercegnőn, Heinrich Pantaleonon, Konrad Pellikanon keresztül Theodor Biblianderig – csak néhány fontosabb vagy érdekesebb nevet említve – olvassák és fordítják Vives műveit, próbálják felhívni a figyelmet a török veszély nagyságára, a hitbeli vagy közéleti problémákra Vives török kérdést boncolgató írásaival. Lutherrel szemben ő nem azt a nézetet vallotta, hogy a kereszténységet, a magyarságot büneiért a Gondviselés sújtja a törökkel, hanem a mindenütt fennálló gyűlölködés, széthúzás következményeiről beszélt. Luther Vivessel ellentétben természetesnek és szükségszerűnek tartotta a büntetést, ezért eleinte tudni sem akart az elhárításáról: „A török ellen harcolni olyan, mint Istennel szembeszegülni, amikor bűneinkért ilyen ostorcsapást mér ránk.”⁶⁸ Luther álláspontja a mohácsi csata után is ellentétben állt Vivesével: „Egy keresztény a bajnak nem ellen kell hogy álljon, hanem mindent el kell szenvednie.”⁶⁹ Vives szerint nem a Gondviseléstől, hanem az emberi természet gyarlóságából, a viszálykodásból és a gyűlölködésből eredő háborúk okozzák a nyomorúságot. Az emberi szenvedés, nyomorúság csökkenthető, javítható, sőt a segítség megszervezésével, rendszerezésével talán meg is szüntethető. A megoldáshoz 1526 szeptemberében tervezetet is kidolgozott, a *De subventionem pauperum*ot, amelynek külön fejezete foglalkozik a hajótöröttekkel, a háborúk áldozataival, a különböző veszélyek elől menekülők sorsával. A humanista Vives nem akarta kortársait minden baj elviselésére buzdítani, hanem ellenkezőleg, a lehetőségeket kívánta megmutatni az emberi gyarlóságából fakadó minden rossz enyhítésére, elhárítására. Így a háborúk és egyéb katasztrófák áldozatainak megsegítésére is lehet orvosságot találni, igaz, nem az apostoli szegénység tiszteletét hirdető hivatalos egyházi álláspont tanításainak megfelelően. Vives nem tartja erénynek sem a szegénységet, sem a semmittevést. Vives karitatív vonását – mely nemcsak neveléstudományi írásait jellemzi –, a felebaráti szeretet jelszavával érvelő humanizmust, mindenféle háborúnak, villongásnak elítélését felismerte és becsülte Európa művelt humanista rétege, de ez a hivatalos egyházi nézeteknek nem felelt meg. Vives művei felkerültek különböző tiltó listákra, jellemző módon még a latinnyelv-gyakorlatok is. Talán ez lehet az oka, „napi” aktualitásán kívül, hogy inkább más Vives-műveket forgattak, dolgoztak át későbbi úgy protestáns, mint katolikus olvasói? Gondolunk pl. a francia protestáns Philipp de Mornay⁷⁰ szinte teljes *De veritate fidei Christianae* adaptációjára, vagy a német herborni professzor és lelkész, Johann

Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVI. Jahrhunderts, I. Abteilung, XXI, 1994, 285–307 (VD16); *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen deutschen Drucke des XVII. Jahrhunderts* (VD17).

⁶⁸ Martin LUTHERS *Werke*, kritische Gesamtausgabe, XIX, Weimar, 1897, 542, 11. „Wider den Türken streyten ist ebenso vil als Gott widerstreben der mit solcher Ruten unser Sünd heimsucht.”

⁶⁹ Uo.: „Ein Christ sol dem übel nicht widerstehen, sondern alles leyden.”

⁷⁰ Philipp de MORNAY (Mornaeus, 1549–1623) francia protestáns teológus 1581-ben, Antwerpenben megjelent műve, a *De la Verité de la Religion Chrestienne*, melyet a magyar vonatkozásokkal is rendelkező Sir Philipp Sidney (1554–1586) Londonban, 1587-ben ültetett át angolra. Mornay pusztán átcsoportosítja és némiképp kibővíti Vivest – 33 fejezetre.

Heidfeld⁷¹ szórakoztatási szándékkal összeállított, kiadásonként bővülő, latin nyelvű *Sphinx theologico-philosophicája*, melynek Vives-idézetei⁷² Ágoston-kommentárjaitól a *De disciplinis*-en, a *Nőnevelés*-en át *Latinnyelv-gyakorlatok*jáig terjednek. De kereshetjük a 17. század folyamán kibontakozó vallásbékítő mozgalom, a Jacques-Benigné Bossuet *A protestáns egyházak bizonytalanságának története*⁷³ című, 1688-ban nyomtatásban megjelent írás, a Leibnizzel illetve Gerard Wolter Molanusszal⁷⁴ levelezés útján kialakult vita gyökerét is munkásságában. Nem kevesebbről folyt a szó, mint a keresztény, azaz a katolikus és a protestáns egyházak újraegyesítésének a 17. század végén felvetődött lehetőségéről. A vita magyar vonatkozását Christoph Rojas y Spinola⁷⁵ püspök, diplomata jelentette *De confessione orthodoxae fidei Hungaricarum ecclesiarum* című, 1692-ben kinyomtatott traktátusával. Spinola 1683-tól levelezett Leibnizzel.⁷⁶ Leibniz 1691-ben, Bécsben Spinolával közösen művet írt Lipót császárnak az egyház egységének kérdéséről.⁷⁷ Leibniz és Spinola levelezése Bossuet⁷⁸ *Oeuvres posthumes* című gyűjteményének első kötetében, 1753-ban jelent meg nyomtatásban. A vallás kér-

⁷¹ Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, Leipzig, 1751, *Heidfeld* címszó. A Johannea anyakönyve – Wiesbadenben a Staatsarchivban található – adatai szerint már apja, a „magnae eruditionis et pietatis homo”, Heinrich Heidfeld is az iskola tanára volt, 1584. június 3-án érkezett Nassauból, ahol addig iskolamester volt. Johannes Heidfeld 1586. december 17-e és 1587 között praceptor az ötödik és az alsóbb osztályokban, 1589-ben ugyanitt káplán volt. Néhány levelet váltott Szenci Molnár Alberttel, akinek *Analectá*-ját művéhez csatolva több ízben kiadta.

⁷² Johann HEIDFELD, *Sphinx philosophica promens et proponens erudita ac arguta aenigmata*, Herborn, 1600. Az általam használt kiadások: 1612; 1631: *Novum Renata, Renovata, Ac Longe Ornatus Etiam, quam unquam antea, exulta Sphinx Theologico-Philosophica Promens Ac Proponens Pia, Erudita, ... ex variis, & quamplurimis, tum sacris, tum profanis, authoribus sedulo comporatos...*

⁷³ Jacques-Benigné BOSSUET, *Histoire des variations des Eglises protestantes*, Paris, 1688.

⁷⁴ Heinz WEIDEMANN, *Gerard Wolter Molanus, Abt zu Loccum*, Göttingen, 1929, I–II.

⁷⁵ Christoph Rojas y Spinola (1626–1695), apja Diego de Gentil, a spanyol hadseregben katona; anyja Isabella de Rojas y Spinola volt. Ferences rendi szerzetes lett, 1657-ig Kölnben tartott teológiai, filozófiai előadásokat, majd IV. Fülöp spanyol király 1666-ban diplomáciai feladattal Lipót császárhoz, Bécsbe küldte. A török veszély ellen pápai segítséget kívánt közreműködésével Lipót szerezni, ezért 1664-ben, 1677-ben Rómába küldte. Tina püspöke, majd 1685. július 27-én Bécsújhely püspöke lett. Többször járt császári megbízással Magyarországon is, 1681-ben Sopronban, a magyar protestánsokkal egyezkedni, 1691-, 1692-ben is. Lásd Hermann TÜCHLE, *Neue Quellen zu den Reunionsverhandlungen des Bischofs Spinola und seines Nachfolgers* = Joseph RATZINGER, Heinrich FRIES, *Einsicht und Glaube*, Freiburg–Basel–Wien, 1962, 405–437. A rövidség kedvéért Spinolának nevezzük a püspököt, a Francisco de Rojasszal való összetévesztés elkerülése érdekében.

⁷⁶ Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Sämtliche Schriften und Briefe*, hrsg. von der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Reihe I, *Allgemeiner, politischer und historischer Briefwechsel*, III, Leipzig, 1938; V–VII, IX–XI, Berlin, 1954–1983. (A továbbiakban: AA I. kötet, levél, lap és sor.)

⁷⁷ AA I. IX, 96, 129–130, 12–23.

⁷⁸ Edmond HUGUES, *Leibniz et Bossuet: Essai sur le protestantisme*, Montauban, 1871; J.-B. BOSSUET, *Oeuvres complètes*, publiés par François LACHAT, Paris, 1864. A jezsuita Bossuet egyébként vallási kérdésekben türelmetlen (intransigens) volt, Leibnizzel ellentétben, lásd J.-B. BOSSUET, *Cogitationes privatae de methodo reunionis ecclesiae protestantium cum ecclesia romano-catholica* = *Oeuvres complètes*, XVII, 467: „azaz a katolikusoknak a tanban (a dogmában) lehetetlen bármiféle változtatás”. Molanus nyitottabb volt, ő azt mondta, hogy a protestánsok visszatérése a katolikus egyházba a tridenti zsinat értelmében lehetséges.

déseiben békítőleg működni akaró Gottfried Wilhelm Leibniz példaként olvashatott olyan 16. századi tudósokról, mint Erasmus és Vives, akiket félreállítottak eretnokség vádjával, helyett, hogy toleranciájukat értékelték volna, ahogyan Bossuet írta róluk. Hiszen a *Dissidiis*ben felvetett szinkretizmus⁷⁹ – mellyel majd Leibnizt is gyanúsítani fogják – időszerű a még nem teljesen megoldott török kérdés kapcsán. Vives–Scipio a külső támadás esetében szövetségesként egyesülő görög városokat példaként említi a keresztényeknek, azaz a hit nevében való uniót ajánlja, a közös hitbéli ellenség, a török ellen, és ezt a gondolatot elevenítik fel a felekezetek közötti megegyezésre lehetőséget látó irénikusok is. A *De disciplinist* ismerő, az örök békében és harmóniában egy keresztényi hitben egyesült, tudományos társaságokba tömörült Európa létrehozásán munkálkodó Leibniz⁸⁰ biztosan haszonnal forgatta Vives 1661-ben⁸¹ ismét megjelent Ágoston-kommentárjait, vagy választhatott több kiadásban napvilágot látott *Latinnyelv-gyakorlataiból*⁸² is.

A magyar hitvitázók azonban nem toleranciáját, pacifizmusát értékelték Vivesnek. Ők a különböző vitás teológiai kérdésekhez érveket és nem megbékélést adó válaszokat kerestek a *De anima et vita* vagy a *De veritate fidei Christianae* lapjain.

⁷⁹ Szinkretikus teológiai viták 1645–1685 között, voltaképp a kiegyezésre hajlamos református Georg Calixt (1586–1656) és Abraham Calov (1612–1686) között folytak.

⁸⁰ G. W. LEIBNIZ, *Nova methodus discendae docendaeque iurisprudentiae*, mit Einführung v. Gustav HARTMANN, Nachdruck d. Ausg. Tübingen, 1892, Glashütten im Taunus, 1974. Mi a következő kiadást használtuk: *Nova methodus discendae docendaeque juris prudentiae. Ex artis didacticae principiis in parte Generali praepraemissis, experientiaeque Luce*, Francofurti, 1648 (Ch. Wolff írt hozzá előszót). A II. rész: *Specialis, ad solam Jurisprudentiam restricta* a §81-ben említi Vives.

⁸¹ Diui Aurelii AUGUSTINI Hipponensis episcopi *De Ciuitate Dei libri XXII*, commentariis I. L. VIUIS, Francofordi ac Hamburgi, sumptibus Zacariae Hertelii, 1661.

⁸² J. L. VIVES, *Exercitationes linguae Latinae Zwölf nützliche Gespräche ... aus Lateinischer vnd Frantzösischer In die hochteutsche Sprache gebracht der Jugend vnd Liebhabern derselben zue gueten zu sammengetragenen von Albert OELINGER, Hofrat in Durlach, Spira, 1587; Duodecim dialogi I. L. V. ... ex Latino et Gallico Idiomate in Germanicam linguam fideliter translati...* authore Alberto OELINGERO, typis Bernardi Albini; vagy *Explicatio viginti quinque Colloquium sive Exercitationum Latinae Linguae*, Johannis Ludovici VIVIS Valentini Germanica per Henricum BLITTERSHAGIUM Wedanum Urbacensem, Druck. Johann Kempffer, Francoforti ad Moenum, 1650 (csak a két legérdekesebbnek tartott és Wolfenbüttelben használható példányt említve). Érdekességként megjegyezzük, hogy oktatási célra még 1875-ben is kiadták Mexikóban. A latin nyelvet állítólag egyedül elsajátító Leibniz haszonnal forgathatta Vives e valóban remek munkáját.